

MUKTEFÎ-LİEMRİLLÂH

Melik Arslanşah b. Tuğrul'u hapishaneden çıkartıp sultan ilân etti. 30 Receb 549 (10 Ekim 1154) tarihinde Ba'kübâ yakınlarında yapılan savaşta halifenin ordusu yenildi. Ardından halife bizzat hücumla geçip Mesud Bilâfî, Alp Kuş ve diğerlerini tam bir bozguna uğrattı. Bağdat'a dönen halife, Mesud Bilâfî ve Tüşek'in Vâsıt'ı yağma ve tahrip ettiğini duyunca Vezir Ebû'l-Muzaffer İbn Hübeyre'yi bir orduyla oraya gönderdi; vezir onları mağlup etti.

Irak Selçuklu Sultanı Süleyman Şah b. Muhammed b. Melikşah, Muharrem 551'-de (Mart 1156) Halife Muktefî-Liemrillâh'ın huzuruna çıkarak itaat arzedeceğini ve Irak'a saldırmayacağına dair yemin etti. Halife de onu "Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn" lakabıyla sultan ilân etti ve adına hutbe okuttu. Muktefî, Hemedan Meliki Melikşah b. Mahmûd'a haber gönderip Süleyman Şah'a itaat etmesini istedi. Melikşah bu teklifi kabul ederek 2000 süvari ile ona katıldı.

Süleyman Şah ile Melikşah, Azerbaycan Atabegi İldeniz'le birleşip büyük bir kuvvet oluşturdular. Sultan Muhammed b. Mahmûd, bu gelişmelerden haberdar olunca Musul Atabegi Kutbüddin Mevdûd b. İmâdüddin Zengî ve nâibi Ali Küçük'ten yardım istedi. Gelen yardımlarla Süleyman Şah üzerine yürüdü. Halife Muktefî'nin desteklediği Süleyman Şah'ın ordusu yenildi (Cemâziyelevvel 551 / Temmuz 1156).

Sultan Muhammed, bu olayın ardından Muktefî'ye haber yollayıp Bağdat'ta ve Irak'ın diğer şehirlerinde kendi adına hutbe okutmasını istedi. İsteği reddedilince Hemedan'dan Irak'a yürüdü. Kutbüddin Mevdûd ile Ali Küçük de yardımcı birlikler göndermeyi vaad ettiler. Sultan Muhammed, Zilhicce 551'de (Ocak-Şubat 1157) Bağdat'ı kuşatmaya başlayınca halk ciddi sıkıntılarla karşılaştı. Halife Bağdat'ın batı yakasının boşaltılmasını istedi. Sultan Muhammed ve Ali Küçük 20 Muharrem 552'-de (4 Mart 1157) harekete geçip Rakka yakınlarında durdular. 3 Safer (17 Mart 1157) günü meydana gelen şiddetli savaş sırasında birçok kişi hayatını kaybetti. Muharsara devam ederken İldeniz ve oğullarının Melik Arslanşah b. Tuğrul ve Melikşah ile birlikte Hemedan'ı istilâ ettikleri haberi geldi. Bunun üzerine Sultan Muhammed kuşatmaya son verip Hemedan'a hareket etti (24 Rebûlellevvel 552 / 6 Mayıs 1157).

Muktefî-Liemrillâh'ın 554 (1159) yılında yakalandığı ağır bir hastalıktan kurtulması Bağdat'ta bir hafta süren şenliklerle

kutlandı; ancak halife ertesi yıl vefat etti (2 Rebûlellevvel 555 / 12 Mart 1160). Buvéyhî istilâsından sonra Irak'ta tek başına hâkimiyet kuran yegâne Abbâsî halifesi olan Muktefî-Liemrillâh otorite sahibi bir kişiydi. Savaşlara bizzat katılmış, istihbarat için büyük paralar harcamış, Sultan Mesud'a söz vermesine rağmen siyasî hâkimiyet tesis etmeye çalışmıştır. Sultan Mesud'un onu halife seçmekle iyi bir iş yaptığını söylediği nakledilmektedir (İbnü'l-Esîr, XI, 44); diğer bir rivayette ise Muktefî'yi halife seçtiğine pişman olmuştur (Ebû'l-Ferec, II, 373). Muktefî-Liemrillâh, Sultan Mesud'un kız kardeşi Fâtıma Hatun, Mesud da halifenin kızı ile evlenerek Selçuklu ve Abbâsî hanedanları arasında akrabalık bağı kurdular. Muktefî'nin yerine oğlu Müstencid-Billâh geçti.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 176, 256-257, 261, 273, 302-303, 328, 332, 343; *Azîmî Tarihî: Selçuklularla İlgili Bölümler: h. 430-538* (trc. ve nşr. Ali Sevim), Ankara 1988, s. 59-60; İbnü'l-Ezrak el-Fârîkî, *Târîhu Meyyâfârikin ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllatif Avad), Beyrut 1974, s. 37-38, 242-243; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 60-197; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), II, 255, 271; *Ahbabü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 76, 84, 91-97, 100-108; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 169, 178, 195, 202-203, 213, 215, 218, 221, 226, 232, 254, 255-261; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII/1, s. 37, 74, 82, 92, 174, 186, 224, 235-237, 256, 263, 265, 347; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, II, 260, 264, 269; Ebû'l-Ferec, *Târîh*, II, 372-373, 394, 398; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî* (nşr. Muhammed İvaz İbrâhim Bek – Ali el-Cârim Bek), Mısır, ts. (Dârü'l-maârif), s. 275-281; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevârîh* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 115, 128, 138, 139, 140; Hindûşah es-Sâhibî, *Tecâribü's-selef* (nşr. Abbas İkbâl), Tahrân 1357 hş., s. 93, 299, 300, 303-306, 311; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), bk. İndeks; Müneccimbaşî, *Câmiu'd-düvel: Selçuklular Tarihî* (nşr. ve trc. Ali Öngül), İzmir 2000, I, 156-187; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", *CHIr.*, V, 121, 127-129, 133, 150, 167-168, 175, 214; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihî*, Ankara 1984, II, 298-303, 386; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihî*, Ankara 1984, s. 26-27, 54, 63-64, 75-76; W. Muir, *The Caliphate its Rise, Decline and Fall*, London 1984, s. 579-580; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihî*, Ankara 1993, s. 8, 75, 77-79, 218; E. J. Hanne, *The Caliphate Revisited: The Abbasids of 11th and 12th Century Baghdad* (doktora tezi, 1998), The University of Michigan, s. 343-356; Gülay Ögün Bezer, *Begteginliler (Erbil'de Bir Türk Beyliği)*, İstanbul 2000, s. 19, 39, 41, 44, 48; Faruk Sümer, "Mes'ûd", *İA*, VIII, 138-140; M. Th. Houtsma, "Muhammed", a.e., VIII, 481; K. V. Zetterstéén, "Muktefî", a.e., VIII, 576-577; a.mlf., "al-Muktafi", *El²* (İng.), VII, 543-544; Carole Hillenbrand, "Râşid", a.e., VIII, 439.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

MUKTENÂ, Bahâeddin

(بهاء الدين المقتنى)

Ebû'l-Hasen Bahâüddîn el-Muktenâ Âlî
b. Ahmed es-Semmûkî
(ö. 434/1042)

Dürzîlik'te
peygamber derecesinde görülen
"dört hudûd"un dördüncüsü
(bk. DÜRZİLİK).

el-MUKTETAF

(المقتطف)

1876-1952 yılları arasında
Beyrut ve Kahire'de yayımlanan
aylık ilmi ve edebî dergi.

1876 yılının ortalarında Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden yeni mezun olan Ya'kûb Sarrûf ile Fâris Nimr'in gayretleriyle kurulmuş ve toplam 121 cilt çıkmıştır. Derginin amacı öncelikle Avrupa'da meydana gelen çağdaş ilmi yükselişe ayak uydurmak, ilmi yenilikleri ve gelişmeleri yakından takip ederek modern bilim ve teknolojiyi Arap okuyucusuna ulaştırmaktır. Adı geçen kurucular, başlangıçtan itibaren konuların seçimi ve derginin geliştirilmesine büyük özen göstermişlerdir. İlim, edebiyat, sanat, fen, ziraat, ticaret, tarihî eser, çağdaş keşif ve icatlar gibi geniş bir yelpazede yayım hayatını sürdüren *el-Mukteṭaf* kısa zamanda yaygınlaşarak şöhrete kavuşmuş ve büyük bir okuyucu kitlesine hitap etme imkânı bulmuştur. Arapça dergiler içinde en uzun soluk olmalarıyla da "Arapça dergilerin piri" (şeyhu'l-mecellâtü'l-Arabiyye) diye nitelendirilmiştir.

Sultan Abdülaziz'in hoşgörüsünü fırsat bilen *el-Mukteṭaf* yazarları Osmanlı Devleti'nde temsil edilen şark hayatını ve Osmanlı sultanı ile onun valilerini eleştirmeye başlamışlardır. Daha sonra dergi Batı devletlerinde gerçekleştirilen yeniliklerle Batı'nın elde ettiği, ülkeleri Suriye'nin de ulaşmasını gerekli gördükleri yükselişe dik kat çekmeye, dolayısıyla kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak bu durum birçok Suriyeli'nin şiddetli tepkisini çekmiş, Osmanlı Devleti'nin meseleye el koymasına ve Suriye basınına kontrol altına almasına yol açmıştır. Bunun üzerine İngilizler'in Mısır'ı işgalini savunacak olan *el-Muḳaṭṭam* gazetesini çıkarmak üzere Lord Cromer'in yaptığı daveti fırsatı bilen Ya'kûb Sarrûf ile Fâris Nimr Kahire'ye göç etmiştir. *el-Mukteṭaf*'ın Kahire'deki ilk

sayısı 1 Ocak 1884'te çıkarılmış ve bu sayı derginin IX. cildinin altıncı sayısını oluşturmuştur. Dergi, Mısır'daki yayım hayatının üzerinden bir yıl geçmeden âlimler ve idareciler tarafından büyük ilgi görmüştür.

Bilim ve teknoloji konularını kolay anlaşılır bir şekilde anlatan makalelere yer verilen dergide yeni ilmi keşif ve haberlerin duyurulduğu bir bölüm bulunmaktadır. Ayrıca okuyuculardan gelen sorular ve bunlara verilen cevaplar müstakil bir bölüm teşkil etmektedir. Seçtiği konularla son ilmi gelişmelerin izlenmesi hususunda büyük bir misyon üstlenmiş olan dergi kendi anlayışına uygun düşen yazıları İslâm dinleriyle çelişse bile yayımlamaktan çekinmemiştir. Bu yüzden *el-Mukteṭaf* ile Mârûnî hristiyanlarca Beyrut'ta yayımlanan *el-Beşîr* gazetesi arasında birçok tartışma çıkmıştır. Bunların en meşhuru insanın maymundan türediğini iddia eden Darwin'in evrim teorisidir. *el-Mukteṭaf* bu konuda Darwin'i savunurken *el-Beşîr* gazetesi bunun semavî dinlerle çelişen asılsız bir teori olduğunu ispata çalışmıştır. Dergide ağırlıklı olarak pozitif bilimlere dair yazılara yer verilmiş olmakla birlikte çeşitli sosyal konularla ilgili yazılar da yayımlanmıştır. Bunlar arasında Cemîl Nahle'nin Asur tarihi (III, 50-52, 73-76, 102-103), Harvey Porter'in tarih felsefesi (VI, 29-31), İbrâhim el-Yâzîcî'nin Sâmi dillerin aslı (VI, 140-144; VII, 177-182), Vedî' el-Hûrî'nin kadın hakları (VII, 17-22), Muhammed Hüseyin Heykel'in irade hürriyeti (L, 113-120), Hasan Mahmûd'un çağdaş edebiyatta hikâye (LXXXV, 11-16) ve Muhammed Mütevellî'nin İslâm filozofu Kindî'ye dair (LXXXV, 159-164) makaleleri zikredilebilir. Derginin dâimî yazarları arasında tıpta Beşâre Zelzel, Emîn Ma'lûf, Nikola Nimr, Selîm el-Mevsilî ve İbrâhim Şeddûdî; lugatta ve dilde İbrâhim el-Yâzîcî, Süleyman el-Bustânî ve Hüseyin el-Cisr; şiirde Emîr Şekîb Arslan, Vedî' el-Hûrî, Ahmed Şevki, Hâfız İbrâhim, Es'ad Dâgır; tarihte Corcî Zeydân, İskender Ma'lûf, Huneyn el-Hûrî; basında Abdülkâdir Hamza, Ahmed Teymûr, Muhammed Kürd Ali, Corcî el-Hûrî; edebiyat ve müsbet ilimlerde Kâsım Emîn, Mahmûd Bâşâ el-Felekî, Refik el-Azm ve Süleyman el-Abd gibi isimler dikkat çeker. Yetmiş altı yıllık yayım hayatının dokuz yılını Suriye'de, altmış yedi yılını Mısır'da geçiren dergide Ya'kûb Sarrûf, Fuâd Sarrûf, Bîşr Fâris, İsmâil Mazhar, Nikola el-Haddâd ve Sebirû el-Cisrî başyazarlık görevini yürütmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Filib dî Tarrâzî, *Târîhu's-şihâfeti'l-'Arabiyye*, Beyrut 1913, II, 52-57; Şemseddin er-Rifâî, *Târîhu's-şihâfeti's-Sûriyye*, Kahire 1969, I, 95-102; Fâruk Ebû Zeyd, *eş-Şihâfeti'l-'Arabiyyeti'l-muhâcîre*, Kahire 1985, s. 61, 66; A. Ayalon, *The Press in the Arab Middle East*, New York 1995, s. 52-53; Fuâd Sarrûf, "Ya'kûb Sarrûf ve Mecelletü'l-Mukteṭaf", *ed-Dirâsâtü'l-edebîyye*, Beyrut 1964, s. 35-50; "el-Mukteṭaf", *Mu.A*, II, 1730.

MUHAMMED HARB

MULADİES

(bk. MÜVELLEDÛN).

MUMBAİ

Hindistan'ın önemli şehirlerinden Bombay'a 1995'te verilen yeni ad

(bk. BOMBAY).

MÛNIS

(مونس)

Şîr Muhammed Mîrâb Mûnis b. Avaz b. İşim Bey Hîveki (1778-1829)

Özbekistanlı tarihçi ve şair.

1 Rebülelvel 1192'de (30 Mart 1778) Hîve Hanlığı'nın merkezi Hîve'de doğdu. Asıl adı Şîr Muhammed olup şiirlerinde kullandığı Mûnis mahlasıyla meşhur olmuştur. Mîrâblık (sulama nâzirliği) görevini yürüten Özbek Yüz kabilesine mensup aristokrat bir ailenin çocuğudur. Babası Avazbiy Mîrâb, Avaz İnak Han zamanında (1790-1804) mîrâblık yapmıştır. Dedesi İşim Bey, Şîr Gazi Han'ın önemli emîrlerindendi. Büyük dedesi Hüseyinkulî ise Türkistan Türkleri'nde en yüksek rütbe olan atabeglik vazifesinde bulunmuştu.

Mûnis, ilk öğrenimini babasının köyü Kiyat'ta tamamladıktan sonra Hîve medreselerinde dinî ilimler okudu. Babasının vefat ettiği yıl (1800) Avaz İnak Han'ın sarayında ferman kâtibi olarak göreve başladı. Avaz Han'ın ardından Hîve hanı olan İltüzer Han tarafından 1805'te Kungrat hânedanının tarihini yazmakla görevlendirildi. Bir yıl sonra Buhara ordusuyla yapılan savaşta ölen büyük kardeşinin yerine mîrâblık vazifesine getirildi. İltüzer Han'ın ölümü üzerine Hârizm'de çıkan karışıklıklar sırasında görevinden ayrılmak zorunda kaldı. 1806'da Muhammed Rahim Han yönetime hâkim olunca onun nedim ve musâhibleri arasına girdi, yeniden mîrâb-

lık vazifesine getirildi ve hanın emriyle *Firdevsü'l-ikbâl* adlı eserini yazmaya devam etti. Rahim Han tarafından Mîrhând'ın *Ravzatü's-şafâ* isimli tarih kitabını Türkçe'ye çevirmekle görevlendirilince (1819) çalışmasına ikinci defa ara verdi. Rahim Han'ın 1825'te ölümünün ardından Allahkulu Han'ın emriyle *Firdevsü'l-ikbâl*'i yeniden yazmaya başladı, bir yandan da tercüme işini devam ettirdi. Eserini Safer 1227 (Mart 1812) tarihine kadar getiren Mûnis, Allahkulu Han'ın Horasan seferi dönüşünde kolera salgını sırasında öldü (Zilhicce 1244 / Haziran 1829).

Eserleri. 1. *Firdevsü'l-ikbâl*. XIX. yüzyılda Hîve'de parlak bir devir yaşayan Çağatay edebiyatının canlanma döneminin ilk temsilcilerinden olan Mûnis, asıl ününü ölümünden sonra yeğeni ve talebesi şair Muhammed Rızâ Âgehî tarafından tamamlanan *Firdevsü'l-ikbâl* isimli Çağatayca tarihine borçludur. Müellif eserini bir mukaddime ile beş bölüm (bab) halinde düzenlemiştir. Birinci bölümde Hz. Âdem'den Hz. Nûh'un çocuklarına kadar geçen devreyi, ikinci bölümde Yâfes'ten Kungratlar'a kadar Moğol hânedanlarını, üçüncü bölümde Cengiz ve ahfadını, dördüncü bölümde İltüzer Han'a kadar Kungrat hanlarını, beşinci bölümde İltüzer Han ve Muhammed Rahim dönemlerini ele almıştır. Eserin büyük kısmını oluşturan son bölümde olayları bizzat gözlemlerine veya onların şahitlerinden dinlediklerine dayanarak anlatan Mûnis'in nesri sade ve açıktır. XVII ve XIX. yüzyıllar Orta Asya tarihi hakkında yazılan en önemli kaynaklardan biri olan *Firdevsü'l-ikbâl* Leningrad'da bulunan, biri müellif hattı iki nüshasına dayanarak Yuri Bregel tarafından yayımlanmıştır (Şîr Muhammad Mîrâb Mûnis – Muhammad Rızâ Mîrâb Âgahî, *Firdaws al-Iqbâl History of Khorezm*, Leiden 1988). Eserin bir nüshası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (TY, nr. 82). **2. *Mûnisü'l-uşşâk*.** Yaşadığı dönemde Türkistan'ın en büyük edip ve şairi olarak kabul edilen Mûnis şiirlerini ilk defa 1804 yılında küçük bir divanda toplamış, 1815'te 8446 beyitlik büyük bir divan tertip etmiş, 1815-1820 yılları arasında *Mûnisü'l-uşşâk* adını verdiği divanını hazırlamıştır. Saray hattatlarının birçok defa istinsah ettiği bu divan 1880'de Hîve'de taşbaskı olarak yayımlanmıştır. Nizâmî-i Gencevî, Hüsrev-i Dihlevî, Hâfız-ı Şîrâzî, Sa'dî-i Şîrâzî, Evhadüddin Enverî gibi İran şairleriyle Ali Şîr Nevâî, Lutfi, Meşreb, Bâbü'r gibi Orta Asya Türk şairlerinden etkilenen Mûnis'in şiir dilinin Nevâî-